

Inledning

Inledningen är författad av Bengt Gabrielsson på Karlshamns museum.

Bernhard Ohlsson

Bernhard Ohlsson var född 1879 i Asarum. Hans far Mattis Ohlsson var tegelmästare vid Jannebergs tegelbruk. Bernhard fick en gedigen yrkesutbildning – har var trädgårdselev ett par år, utbildade sig vid sekelskiftet i Tyskland till tegelmästare och brännmästare och kunde med hjälp av stipendium förkovra sig i både Danmark och Norge. När fadern avled 1920, efterträdde sonen honom på dennes post. Befattningen som tegelmästare innehade Bernhard Ohlsson sedan fram till sin pensionering 1947. Under ytterligare några år var han dessutom kvar på sin tjänst som brännmästare vid Jannebergs bränneri. Han var en mångkunnig och engagerad man icke bara inom sina yrkesområden utan även ute i det övriga samhällslivet. Som frisinnad och folktopartist tog han aktivt del i politiken. Dessutom var han en god skribent, som under signaturen Ola T, ofta gjorde sig känd i lokalpressen. I hans dödsruna skrevs med rätta ”Han var en de många idéernas man och hans intressen var vidsträckta. Han kände väl sin hembygd och sitt landskap och var inte heller rätt att framföra sina åsikter om hur det skulle skötas.”

På sin ålders höst skrev Bernhard Ohlsson ned sina minnen om sin tid på Janneberg. Uppsatsen har bevarats av nuvarande innehavaren av Jannebergs gård, Bernt Santesson, son till nedannämnde Nils.

Hedda Santesson

Hedda Santesson var född 1825. Hennes far Joachim Mörck var en känd och välbärgad grosshandlare i Karlshamn, senare delen av sitt liv bosatt med sin familj på Elleholm. Hon gifte sig 1847 med den tio år äldre Carl Santesson och flyttade in på Carls föräldrahem Janneberg, där hon levde till sin död 1894. När Joachim Mörck dog 1850 fick Hedda ärva en ansenlig förmögenhet, som bl a användes till att rusta upp Jannebergs gård och utöka dess ägor. År 1865 avled maken och Hedda fick ensam ta hand om familjens fyra barn – tre döttrar och sonen Bernt – mellan 17 och 2 år. Hon måste också sköta den stora gården med ett trettiotal anställda samt det bränneri och den kvarn, som hörde till gården. Under nästan 30 år drev hon sedan med stor framgång detta stora företag. Hon lät 1870 modernisera bränneriet och bygga ett nytt mejeri. Två år senare anlade hon ett tegelbruk. På 1880-talet fick hon hjälp av Bernt, som efter civilingenjörsexamen och lantbruks-praktik återvänt till föräldrahemmet. 1887 skiftades Janneberg, så att Bernt övertog hälften medan Hedda behöll sin halvdel. Året därefter gifte sig Bernt med Karin Renström. Med tiden fick de fyra barn, däribland Nils, som efter Bernts död 1925 så småningom blev ägare till större delen av Janneberg.

Jannebergs tegelbruk

Jannebergs tegelbruk anlades 1872 av den driftiga fru Hedda Santesson, änka sedan 1865 efter Carl Santesson på Janneberg. Hon drev såväl tegelbruket som bränneriet fram till sin död 1894, de senaste åren biträdd av sonen Bernt Santesson. När denne dog 1925 övertog i sin tur hans son Nils verksamheten.

Bernhard Ohlsson:

Hedda Santesson

Minnen och anekdoter.

Mitt första minne av fru Hedda Santesson daterar sig antagligen från år 1885, således då jag var sex år gammal. ”Frun” stod och samtalade med min mor medan jag höll mor i kjolen och sög på vänstra tummen. Frun hade mycket mörk hy och skarpa klara ögon samt var låghalt och gick alltid med en käpp i handen. ”Jag tror du suger på tummen stora pojken. Nu spottar jag på tummen. Tvi tvi. Så spottar du. Ja nu kan du inte ha den tummen i mun mera.” Medan de båda kvinnorna pratade torkade jag av tummen i mors kjol och sög på den igen. Frun såg det och ordinerade dyvelsträck och tjära att stryka på tummen, med påföljd att jag blev illamående och slutade med sugningen.

En ögonsjukdom som jag fick som svit efter mässlingen föranledde en resa till en professor i Lund, som ordinerade ett slags te av olika örter. En linneduk skulle vridas upp i det varma teet och hållas mot ögonen så hett som möjligt och bytas om under tjugo minuter fyra gånger om dagen. Frun ville titta gå örterna, som kostade 1,75 kr pr sats. ”De örterna kan du plocka själv” förklarade frun ”detta är rölleka och här porsblad och så är det hylleblommor och kamomill. Jag ska visa dig blommorna och hur du ska torka dem.” Jag fick visa upp mina torkningar. Pors hämtade far hem från Ilagöl. Varenda vår kom sjukdomen igen. Ögonen blevo röda och när det var som värst, växte en hinna över dem. Teet hjälpte emellertid och jag hade stora lager som brann upp när tegelmästarebostaden brann 1910.

En dag omtalade frun att en statarhustru använde en fjärdedels skålpund kaffe i veckan. Det var ju förskräckligt, 37 öre kaffe i veckan! Hur mycket använde mor Elsa? Jo, mor använde förstås inte mera än hälften. Vilket var förståndigt. Om det varit sant! Däremot gillade frun mjölk. Doktor Frykman sade att jag hade skroffler och skulle dricka mjölk. ”Då ska pojken gå till Rosenborg och dricka nysilad mjölk var dag, ty där är friska djur men det har inte jag” dikterade frun och mor ordnade, att jag fick dricka mjölk en gång om dagen i två månader på Rosenborg. Hennes omsorger om sina underhavande tog formen av besök i varenda stuga, där hon sporde om någon var sjuk och sunda, goda råd gav hon där det var lämpligt. I svåra fall kom hon i sällskap med doktor Frykman, som då var lasaretsläkare. Vid dödsfall fick de efterlevande en likkista till den döde och ”Vekruma Hans” eller Martin snickrade ihop dessa i snickareboden. Vid julen skulle alla ha sina julbröd, julkost, risgryn, kaffe och socker. Barn från Janneberg som konfirmerades fick en bibel i konfirmationsgåva. I min bibel har hon skrivit: ”Behåll det du haver att ingen må taga det ifrån dig. Joh. 6.” Detta bibelspråk tilltalade kanske hennes ekonomiska sinne.

Fru Hedda Santesson hade vanan att ropa ”Mäster, Mäster” redan när hon kom vid källarna på stigen från kvarnen upp till tegelmästarebostaden. Hennes röst var skarp och gäll så det hördes vida omkring, varför far tyckte det var otrevligt. Han funderade ut ett sätt att bota henne från denna ovana. Han sade nämligen till tegelstrykarna och ungsfolket att när de hörde frun ropa ”Mäster” och se honom springa, skulle samtliga följa efter så fort som möjligt En dag kom Frun och som vanligt började hon ropa ”Mäster” när hon kom vid källrarna. Jag minns särskilt att far hade en svart slokhatt och röda mustascher, samt stora träskor när han sprang förbi bostaden, följd av leriga gubbar och pojkar. ”Vad står på Frun? Är frun skadad?” – ”Nej visst inte. Jag vill bara tala med mäster. Ni kan

gå till ert arbete och stå inte här och glo” sa Frun till arbetarna. ”Det är nog inte bra att skrämma upp oss så, om frun går fram till bostaden, så kan mor eller barnen hämta mej” sa far. ”Ja men då ska det sättas en bänk här vid linden, så jag kan vila mig för backen är svår och så kan jag sitta och vila till mästern kommer.” Det blev en bänk. Ena ändan av plankan var fastspikad vid linden som stod sydöst om bostaden och i övrigt vilade den på två i jorden nedslagna pålar. Bänken målades grön och på den satt Frun gärna, och ofta.

I avenboks- och hagtornsnåret i nuvarande trädgården hade näktergalen sitt tillhåll. Frun talade om för oss vilka fåglaröster som var bofink, trast, rödhakssångare m. fl. och namngav de som voro synliga. Hon var intresserad av snöskator och hackspettar, som far sköt och tog hem någon sällsynt gång för att bereda oss tillfälle att få se dem.

En dag var min två år äldre broder och jag i Jannebergs park. Anledningen minns jag ej. Jag minns blott att två stora pojkar, Gösta Ehrenborg och Lotigius, tog min bror vid nuvarande transformatorhuset och bar honom till den runda dammen söder om uppfartsvägen för att kasta honom i vattnet. Dammen var grund och full av gyttja. Hur det var lyckades min bror slingra sig ifrån sina plågoandar och knuffa dem i dammen. Då hördes Fruns skarpa röst från verandan kalla pojkarna till sig. De stora pojkarna gick nersmorda upp till henne, men min bror tvekade. Så sade han till mig ”Stå du kvar här på vägen, så går jag upp och får mitt kok stryk för det kommer jag ej ifrån ändå.” Det blev i stället de stora pojkarna, som fingo smaka av hennes käpp med order att gå upp på sina rum och utan middag. Hon hade sett hur det hade gått till och fann det lymmelaktigt att stora pojkar skulle behandla en liten pojke på det sättet. ”Kom du Alfred ska jag se om inte här är en kopp kaffe till dej.” Min bror måste sätta sig och dricka kaffe men kunde inte äta kakorna, som han fick med sig i handen när han gick, nej han sprang som en hare rätt över gräsmattan ner till mig på vägen. Det var för överväldigande detta att vara inställd på smörj och få kaffe i stället, dricka kaffe med den fruktade, visserligen avhållna, men stränga Frun och det var väl mera för att lugna sig själv och bli sig själv, som han i all broderlighet gav mig en örfil i stället för en kaka, när jag bad om att få dela lite med honom.

De ovannämnda båda pojkarna voro här på Janneberg under somrarna och som lekkamrater hade de Ernst Meyers på Stampen ”Tixen”, ”Bob” och kanske ”Bebbe” som var ett år äldre än jag och därför bra liten. En dag kom pojkarna ifråga upp på bruket och tittade på medan min bror och jag plockade i en hög tegelstensstumpar. Min bror var ju äldre och kraftigare och därtill kom att jag hade en svart lapp för ena ögat och hade svårt för att se. Gösta Ehrenborg hånade mig för att jag ej plockade stump så fort som min bror. ”Du ä så lat. Du ä så lat.” Efter att hört denna smädelse en stund, tog jag en tegelstump och stötte till honom i huvudet varvid ett sår uppstod som blödde ymnigt. Det där var inte utslag av ilska eller styrka och mod utan självbevarelsedrift gentemot mina lekkamrater nämligen min bror och mjölnarens Oskar, som voro äldre än jag. Därföre måste jag då och då ta till stenar eller vad jag fick fatt på och slå blint för att värja mej. Samma har jag sett hos mina pojkar. Den yngste fick ta till list och våldsmedel när han inte kunde klara sig på annat sätt. Efter denna lilla utvikning kan jag omtala att om en stund kom Frun upp till bruket i sällskap med Gösta Ehrenborg, som nu ståtade med ombundet huvud. Frun tog noga reda på, hur allt hade gått till. ”Här har du en läxa att minnas, Gösta. Du får aldrig smäda en som arbetar flitigt för att vara lat, och du Bernhard får inte slå med tillhygge.” Men om han kommer en

gång till och kallar mej för lat när ja inte är det vågade jag invända. ”Han kommer inte att göra om det och inte du heller.” Vilket blev besannat.

En vår pågick sådden i smedlyckan. Frun kom ifrån Janneberg och fick se att en man med en säck på ryggen gick på vägen till kvarnen. Själv vek hon av mot smedjan. Där stod en rad säckar på fältet, men det var en lucka i raden. Hon frågade ladufogde Bengtsson, om det inte fattades en säck Bengtsson påstod att ingen säck fattades. Efter ett häftigt meningsutbyte gick frun till kvarnen, där hon frågade om inte en man kommit med en säck säd för en stund sedan. Nej, ingen hade kommit Hon letade igenom kvarnen från golv till tak och fann inte mannen som, enligt mjölnaren Oskars uppgift, låg dold mellan säckarna och överhöljad med tomsäckar.

Följande år kom Göransson till Janneberg. En dag var jag efter skummjolk och såg då hur en man som lämpade säd på magasinet, med en träskoffa öste råg i en säck som den andre lämparen höll utanför gallergluggen mot baksidan av magasinet. När han hörde Frun komma sopade han ner rågkornen med handen och lämpade säd, när frun kom in på magasinet. Hon såg genast att det låg rågkorn i fönstret och frågade hur de kommit dit. ”Det är väl fåglarna som drar:” sa mannen. ”Det är nog tvåbenta fåglar, jag ska se efter:” Varpå hon gick bakom magasinet och fann råg spilld längs väggen. Snart fanns det ståltrådsfönster på magasinet.

Strax före jul hade Frun och kusken Persson varit i stan och julhandlat. Medan Persson bar in varorna passade någon på att ta en knippa lutfisk på vagnen Frun saknade fisken ock alla letade för att finna rätt på den. Hon fick reda på att en dräng som körde gödsel kört förbi och Persson måste sätta för vagnen ock köra Frun upp till Paradiset. Drängen var nyss hemkommen och bedyrade sin oskuld. Frun var allt för erfaren att undersöka inne i huset. Hon föredrog rishögen som närmaste och säkraste gömstället. Varför kusken omedelbar fick undersöka denna. Snart fanns lutfiskknippan under riset och Frun åkte i triumf hem med sin fisk. Allt från denna dag fick drängen heta lutfisken. Han var på Janneberg till förra världskriget, då han kom till en järngruva nordpå. Då hade hustrun och flera av barnen dött i lungrot.

Sven Persson i Fåhallen, ansedd storbonde, kom en dag till bränneriet med ett lass potatis som var små som nötter. Troligen var torkan orsaken till detta förhållande som ej tilltalade Frun, som enligt Sven Perssons egen berättelse sade ”De där potatisen äro så små, att de gå genom gallret i potatistvätten ut i bäcken. Dom potatisen vill jag inte köpa.” – ”Det kan ja inte rå för” svarade Sven Persson ”ty Vår Herre har inte gjort dem större.” – ”Det kan vara riktigt, men vår Herre har inte sagt att jag ska köpa dem.” Sven Persson måste köra hem sitt lass till Mörrum, men förklarade det mödan värt. Ett rappt och kvickt svar värderades på den tiden.

Det berättades att Frun en dag mötte Tiggemassen ute på gården Det var rykande snöstorm och Masse var tunnklädd som vanligt och på väg in i köket för att få mat. Frun hade en sjal över huvudet och var på väg till herrskapsdasset vid stallet. Det fanns inga w.c. på den tiden. ”År du ute i detta förskräckliga väder Masse? Kan du inte hålla dig hemma, när det är sådant väder.” – ” Ja ska säga Frun, att den brölöse och den skitträngde måste ut hur dant vädret än är” sa Masse som räknade ut vilket ärende Frun hade i snöstormen.

I ladugården låg alltid vintertid luffare som bjöd på brännvin, vilket i annat fall anskaffades, ty fylleriet var den tiden en vana. En kväll var Petter och Nils mer än vanligt dragna. Det var med nöd och näppe de lyckades slingra sig fram

med kopparsån full med mjölk till det ruskiga mjölkåret, där vi barn gärna väntade på mjölken, ty där var så mörkt. Endast elden från den torveldade vattenpannan lyste. När sån var inburen skulle Petter som vanligt anmäla att mjölken var inburen och hur mycket mjölk det var. Utkommen sa han till Kogubba Nissen. ”Du ska gå upp på kontoret för Frun vill tala med dig. Nisse kröp uppför kontorstrappan och vinklade in genom dörren. ”Frun vill ju tala vid me ” sa Nisse till frun som satt vid pulpeten. Frun förstod genast att Petter skojat med Nisse. Han blev utkörd och Frun gick ner i lagården för att träffa upphovet till påhittet Det var emellertid omöjligt trots att lyktor anskaffades och hela lagården och slynnnet undersöktes. Frun måste sända bort kusk Persson och mjölkerskan, som alarmerats för sökandet, och själv gå med oförrättat ärende den kvällen. Ty Petter hade grävt ner sig i halmladan mot norr istället för att ligga i britsen, där alltid en ryktare sov nattvakt. Naturligtvis väckte det en oerhört stor uppståndelse bland oss barn, att Frun varit ute på kvällen, varföre mjölken kom sent i många hem den kvällen. Följande dag blev Petter uppkallad till Frun och några försök att indraga Frun i skoj och påhitt hördes aldrig mera av.

Bellman hette en bokhållare, som antagligen hade sitt kontor i bakrummet vid mjölkköket. Det stod nämligen ”comptoir” på dörren. Hilma Julin efterträdde honom, hans mor ”Bellmanskan” avled över 90 år gammal på Asarums ålderdomshem. Bellmanskan hjälpte till då och då, i varje fall liksom hörde hon till Janneberg. När Hedda Santesson fött sin son Bernt Olof till världen, frågade Bellmanskan en dag om hon fick se den förstfödde. Hedda visade sin son. Denne hade blåsor på huden, som småningom blev svarta och torkade bort, lämnande plats för nya sådana. ”Det är lyte Frun” sa Bellmanskan. ”Lyte? Sådant prat tror jag inte på.” – ”Men tänk efter frun, om hon inte blivit arg och upprörd, medan hon gick med pojken”. Frun drog sig till minnes att hon ej tålde slånbar, som den tiden alltid uppsamlades i husapoteken för olika ändamål. Hon hade förbjudet betjäningen att torka slån i spisen, men en dag kände hon slån lukten, öppnade ugnsluckan och slängde i vredesmod plåten med slån bären ut på golvet, varvid en del kom på henne själv. Detta mindes hon och talade om det för Bellmanskan. Nu ska vi göra avkok på slånbar och tvätta pojken me, så ska blåsorna gå bort. Frun rådgjorde med Doktor Frykman och denne ansåg kuren ofarlig och som båda voro nyfikna på hur det skulle avlöpa med gammalt skrock och lyte beslutades, att pojken skulle tvättas enligt Bellmanskans anvisningar. Kuren avlöpte lyckligt. Blåsorna försvann inom kort och huden blev fin och ren.

Jag mindes denna historia när jag på 1930-talet läste att en finsk vetenskapsman funnit en ny vitamin på eller i slånbar. Kanske att Frun varit van att i någon form förtära slånbar och under havandeskapet fått motvilja mot dessa bär. Därav kunde uppstå brist på en viss vitamin som kunde vara orsaken till utslaget och då denna vitamin tillfördes blev barnet friskt. Detta är ju endast gissning men dock mera sannolik än vredesutbrottet, fast sinnesrörelser kan åstadkomma svåra märken på fostret.

Frun var som tidigare omnämnts läkekunnig enligt den tidens krav på en herregårdsfru, men Frun följde genom Doktor Frykman den nyare tidens läkekonst och förstod, att välja tid att tillkalla doktorn, när icke hennes förebyggande kurer hjälpte. Dessa bestod mestadels i sanitära åtgärder, råd och anvisningar vid besök i stugorna och jag hörde aldrig talas om att hon utförde sjukdomsbehandling. Det var doktors sak. Men hur många var det inte, som välsignade henne för vatten att tvätta variga ögon med, rättika och socker mot kikhosta, våtvarma omslag eller hett te och svett kurer! Enbart detta att hon själv

kom, visserligen barsk och sträng men på samma gång, mild och förstående, och att de visste att doktorn kom, om det var svårt fall, betydde så mycket för dessa fattiga människor som bodde trångt. Rusdrycker, stort barnantal, nödvändigheten av att hustrun måste arbeta ute på gården eller fälten, lämnande barnkullen ensam i stugan gjorde att de hygieniska förhållandena knappast kan beskrivas. Jag minns slaskgropen ett par meter från tegelmästarebostadens trappa och svin vid linden, som ännu står där. Inte en blomma eller ett prydnadsträd. Far röjde, rensade och planterade och det var kanske delvis detta som gjorde att Hedda Santesson så många många timmar satt på dem blåmålade bänken och pratade med Mor Elsa eller far eller med oss småbarn. Hennes märka hy skrämde oss till en början, men hennes goda ögon drog oss till henne. Kanske hon såg en ny tid växa fram, en tid med nykterhet och renlighet och relativ välmåga. Ty Mattis Olsson skapade nykterhet och ordning på arbetsplatsen, men krävde också att folket skulle ha betalt så att de kunde ärligt försörja sig i stället för att enligt den tidens herregårdssed stjäla till sitt nödtorft.

Skärtorsdagen år 1894 kom hon hem och egenhändigt överlämnade en bibel till mig. Vad hon sa, minns jag ej, ty ögonblicket var så högtidligt när hon överlämnade boken med några ord. Jag minns blott en gammal gumma med tjocka läppar, mörk hy men strålande ögon. Tredjedag påsk reste jag till Elleholms trädgård och var därför icke hemma, när hon dog eller begrovs. Vi alla på tegelbruket saknade henne mycket.